

ARAP DİLİ*

Seydişehirli Mahmûd Es'ad**
Sadeleştiren: Zafer KIZIKLI***

ÖZET

Bu çalışma, Arap dilinin hem tarihi, hem de özellikleri hakkında genel bilgiler vermektedir. Arap dilinin İslâm öncesi durumu, dünya dilleri arasındaki konumu ve lehçeleri ele alınmaktadır. Aynı zamanda, Arapçanın İslâm dünyasındaki işlevi ile ilgili önemli tespitler yapılmaktadır. Ayrıca, Araplar arasında kullanılan halk dili ve fasîh dil ayrımına da temas edilmektedir.

Anahtar kelimeler: Arapça, dil, Araplar, kültür, tarih, uygarlık, İslam, Orta Doğu.

Arabic Language

ABSTRACT

This study deals with the history of Arabic language and its characteristics. It discusses Arabic language with regard to its position before Islam, its location between the other languages, its ancient dialects and its functions in the Islamic world. Besides, it explains the difference between the grammatical standard Arabic and the dialects of modern Arabs.

Key words: Arabic, language, Arabs, culture, history, civilization, Islam, The Middle East.

* Bu yazı, *Târîh-i Dîn-i İslâm* adlı üç ciltlik Arap harfli Osmanlıca kitabın birinci cildinde yer alan "Lisân-ı 'Arab" başlıklı konunun günümüz Türkçesine sadeleştirilmiş hâlidir. Türkçe ve İngilizce özetler ile metinde gerekli görülen sözcüklerin notlandırılması, sadeleştiren tarafından metne eklenmiştir. Makalenin Osmanlıca orijinali için bkz. Mahmûd Es'ad Seydişehirî, "Lisân-ı 'Arab", *Târîh-i Dîn-i İslâm*, Matba'a-i Hayriyye, Derse'âdet, 1327-1329, I/241-259.

** Seydişehirli İbn-i Emîn Mahmûd Es'ad Efendi (1272/1855-1918) tarihçi, hukukçu ve siyaset adamıdır. Son dönem Osmanlı aydınlarının önde gelen isimlerinden biridir. Dârü'l-Fünûn'da İslâm tarihi müderrisliği, Mekteb-i Mülkiye müderrisliği, Maliye müfettişliği, Maliye hukuk müşavirliği, Defter-i Hâkânî Nâzırlığı (Tapu Kadastro Bakanlığı) ve Osmanlı Meb'ûsân Meclisi Isparta milletvekilliği görevlerinde bulunmuştur. Arapça, Farsça, Fransızca, İngilizce ve Almanca bilen Mahmûd Es'ad Efendi, değişik konularda çok sayıda eser kaleme almıştır. (Sadeleştirenin Notu).

*** Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâgati Anabilim Dalı, zaferkizikli@yahoo.com

Arap Dili

Konunun İçeriği: Arap Dilinin Geçmişi, Arap Dilinin Mensubu Olduğu Dil Ailesi, Lehçeler Arası Farklılıklar, Lehçelerin Birleştirilmesi ve Düzenlenmesi, Arap Dilinin Zenginliği, Arap Diline Yabancı Sözcüklerin Girmesi, İslâm Dininin Gelişinden Sonra Dilde Oluşan Değişimler, Arap Dilinin Yayılışı, Arap Dilinin Bölgesel Farklılıkları, Arap Dilinin Birliği.

1. Arap Dilinin Geçmişi

Arap dili, yazıya geçmeden çok zaman önce hutbelerde, nutuklarda isti'âreleriyle, teşbihleriyle oluşmuş ve temeli atılmıştır. Bu dilin geçmişi tarihin bilinmeyen karanlıkları içinde uzanır gider. Tarihe şöyle bir göz atıldığında, her açıdan mükemmel bir dil olarak ortaya çıktığı görülür. İlk dönemleri bilinmemektedir, fakat bununla birlikte zamanımıza kadar diriliğini ve eski tazeliğini korumuştur.

Arap dili, Arabistan Yarımadası'nın eski yerlileri olan "Arab-ı 'ârîbe"nin¹ dilidir. Ya'rub b. Kahtân², 'Âd kavmini yendikten sonra, dili, Süryaniceden Arapçaya dönüştü. Bu nedenle Kahtân³ soyuna "Arab-ı musta'ribe"⁴ adı verildi ve onlar Himyer lehçesini meydana getirdiler. Sonraki dönemlerde ise önce Kahtanlılar, ardından da Kahtanlıların bir kolu olan Cürhümlüler⁵ ikinci defa olarak Hicâz tarafına yerleştiler ve İbrânî asıllı İsmâ'il b. İbrâhîm (A.S.), onlarla kaynaşarak 'Arab-ı musta'ribe dilini onlardan öğrendi⁶. Onun çocukları "Arab-ı tâbi'a"⁷ adını aldı.

¹ Soy bakımından "halis muhlis Arap" anlamında bir deyimdir. Bu ifadeyle, Âd ve Semûd kavimleri gibi izleri silinmiş, yok olmuş çöl Arapları kastedilir. (S.N.).

² Ya'rub b. Kahtân, Yemen'de bulunan Himyer krallarının dedesidir ve köken olarak Süryanice konuşan Peygamber Hz.Erfahşed'in soyundan gelmektedir. Ya'rub b. Kahtân'ın, Arap dilini konuşan ilk kişi olduğu söylenir. (S.N.).

³ Kahtân, Yemen'deki Arap kabilelerinin atasıdır ve kuzeydeki kabilelerin atası durumundaki 'Adnân kabilesinin bir benzeridir. Kahtan kabilesi, Himyer ve Kehlân olmak üzere ikiye ayrılır. Kahtan kabilesinin ismi, Tevrat'ta "Yaktân" olarak geçer ve onların Asurlular'la (M.Ö.2000-M.Ö.612 yılları arasında Kuzey Irak dolaylarında yaşamış ve bir imparatorluk kurmuş olan Eskiçağ halkı) savaştıklarından söz edilir. (S.N.).

⁴ Aslen Arap olmadığı hâlde, "sonradan Araplaşmış" anlamında kullanılan bir deyimdir. (S.N.).

⁵ Yemen asıllı bir Arap kabilesidir. (S.N.).

⁶ Rivâyete göre, Arapçayı en iyi konuşan ilk kişi Hz. İsmâ'il'dir.

Bazı tarihçilerin açıklamasına göre, Kahtanlılar'dan Ya'rub, yönetimi ele aldıktan sonra düzensiz bir durumda olan çöl Araplarının dilini ve edebiyatını ıslah ederek, âdeta Arap dilinin ikinci mücidi olmuş ve ondan sonra Arabistan Yarımadası'na, onun adına gönderme yapılarak "Arap Yarımadası" denildiği gibi, diline de "Arap dili" adı verilmiştir. Hatta Ensar'dan Hassân (b. Sâbit) yazdığı bir övgü şiirinde bazı beyitlerde bu yönleri açıklamıştır.

2. Arap Dilinin Mensubu Olduğu Dil Ailesi

Dilbilimcilere göre, yeryüzünde konuşulmakta olan diller üç türdür:

- 1)- Tek heceli diller,
- 2)- Eklemeli diller,
- 3)- Çekimli diller.

Tek heceli diller, sözcükleri tek hecelerden oluşan, çekimden ve ekleme özelliğinden yoksun olan dillerdir. Bir şeyi anlatmak için, her biri tek heceli olan sözcükler sıraya konur. Örneğin, «gittim» denilecek yerde, biri gitmek eylemini, biri birinci tekil kişiyi, biri de geçmiş zamanı ifade eden üç sözcük sıralanır. Çince, Tibetçe, Japonca bu türdendir.

Eklemeli dillerde, örneğin, eylem ile kişi ve zaman ifade eden lafızlar ayrı ise de, bunlar artık bağımsız birer sözcük hâinden çıkıp bileşik olarak kullanılır. Öyle ki, bu sözcüklerin eklemleme yerleri bilinip, tamamıyla kaynaşma durumu söz konusu olmaz. Osmanlı lisanı da böyledir. Örneğin, "gittim" sözcüğünde, "git" eyleme, "ti" zamana ve "m" de birinci tekil kişiye karşılık gelir.

Çekimli dillerde, sözcüğün eylem, kişi ve zaman ifade eden parçaları arasında o derece kaynaşma gerçekleşmiştir ki, yeni oluşan sözcük köken olarak anlaşılmayıp, çekim kalıbının şeklini almıştır. Arapça, bu tür dillerdendir. Örneğin, نَصَرَ "na-sa-ra"⁸ masdarından; يَنْصُرُ "yen-su-ru"⁹, نَاصِرٌ "nâ-sa-ra"¹⁰, مَنْصُورٌ "man-sûr"¹¹,

7 'Arab-ı tâbi'a, "Araplara tabi olan, onlara bağlı kalan" anlamında bir deyimdir. (S.N.).

8 Arapçada, "yardım etti" anlamında geçmiş zamanlı, üç kök harfli bir fiildir. (S.N.).

9 "Yardım eder" anlamında geniş zamanlı bir fiildir. (S.N.).

10 "Yardımlaştı" anlamında geçmiş zamanlı bir fiildir. (S.N.).

اِسْتَنْصَرَ “is-tan-sa-ra”¹² benzeri nice sözcükler türeyebilir. Bunların parçalarını birbirinden ayırmak ve her parçadan birer anlam çıkarmak mümkün olmaz.

Dillerin bu üç ayrı kategorisi, dil bakımından insanların gelişiminin üç aşaması hükmündedir. Çok eski zamanlarda, genel olarak insanlar tek heceli diller ile konuşmuşlardır. Daha sonra, tek heceli sözcükler arasında birleşme meydana gelmiş ve yavaş yavaş bunların bir takımı edât yerine geçerek eklemeli diller şeklini almıştır. Ekleme durumu artıp kaynaşma hâline gelince, bundan da çekimli diller doğmuştur. Eklemeli ve çekimli dillerin bile farklı dereceleri vardır. Örneğin, Turânî diller¹³ eklemeli dillerden olmasına rağmen, çekimli dillere yaklaşılmaya başlamıştır. Aryânî diller¹⁴ dahi, çekimli dillerden oldukları hâlde, eklemeli dillerle benzeşmekten henüz daha kurtulamamıştır. Sâmi diller ise, tamamen çekimli hâle gelmiştir.

Arapçada çekim olgusu o kadar ileri bir düzeye varmıştır ki, masdarlar sözcük türetme kaynağı olup, basit ve düzenli bir takım kurallara uygun olarak bunlardan çok sayıda sözcük oluşturulabilir. Örneğin, « ك », « ب », « ر » harflerinden oluşan كَبِيرٌ sözcüğü “büyük olmak” anlamına gelir. Bundan, türetme kuralları gereğince, اِسْتَكْبَرُ “büyük görmek”, تَكْبُرُ “büyüklenmek”, اِسْتِكْبَارُ “kendini büyük görmek”, تَكْبِيرُ “Allah, en büyüktür» demek”, تَكْبِيرٌ “kibirleşmek” gibi masdarlar; كَبِيرٌ “büyük”, كُبْرٌ “çok çok büyük”, كُبْرٌ “büyük”, مُتَكَبِّرٌ “büyük, yüce”¹⁵ gibi sıfatlar; كَبِيرٌ “bir şeyin çoğu”, كِبْرِيَاءٌ “büyüklük, azamet”, كِبْرَةٌ “yaşça büyüklük” gibi nice isimler ortaya çıkar.

11 “Yardım edilmiş” anlamında ism-i mef’ûl’dür. (S.N.).

12 “Yardım istedi” anlamında geçmiş zamanlı bir fiildir. (S.N.).

13 Yazarın, “Turânî diller” ifadesinden kastı, “Ural-Altay dilleri ailesi”dir. Çünkü, XX. yüzyıla kadar özellikle Alman müsteşrikler, Ural-Altay dillerini, Turânî diller olarak adlandırmışlardır. (S.N.).

14 Yazarın, “Aryânî diller” diye sözünü ettiği dil grubu, “Hint-Avrupa dilleri ailesi”dir. (S.N.).

15 Bu sözcük, önüne harf-i ta’rif (elif-lâm) getirilerek اَلْمُتَكَبِّرُ “el-Mutekebbir” şeklinde “Allahu Te’âlâ’nın Güzel İsimleri”nden biri olarak kullanılır ve O’nun büyüklük sıfatının, yaratılmışların sıfatlarından çok yüce olduğunu ifade eder. (S.N.).

Arap diline özgü bazı çekimler vardır ki, başka dillerde bulunmaz. “Kırık çoğullar” buna örnektir. Diğer Sâmi dillerinde isimlerin çoğulu hep cem’î sâlim şeklinde olur. Yani, tekillerin sonuna bazı edâtlar bitiştirerek yapılır. Arapçada ise, tekil sözcüğün kök harfleri bozularak aralarına bazı fazladan harfler eklenir. Böylece, sözcüğün asıl formatı bozulur ve harf sayısı artar. Fakat Arap dilinde, zamanlar kapalıdır. Mâzi ve muzâri olmak üzere birer fiil vardır. Mâzi fiil, -dili geçmiş zaman ve –mişli geçmiş zaman arasında; muzâri fiil ise, şimdiki zaman ve gelecek zaman arasında ortaktır¹⁶. Gereklilik ve zorunluluk ifade eden özel kipler yoktur.

Arapçada îrâb¹⁷ durumları üç çeşittir:

- 1)- Özne olma,
- 2)- Nesne olma,
- 3)- İsim tamlaması.

Ref¹⁸, özneye; nasb¹⁹, nesneye; cerr²⁰, isim tamlamasına işaret eder.

3. Lehçeler Arası Farklılıklar

Değişik Arap kabilelerinin lehçeleri arasında çeşitli farklılıklar meydana gelmiştir. Bu farklılaşma, bazen bir hareketin başka bir harekeye dönüşmesi şeklinde olur. Örneğin, Behrâ’ lehçesinde muzâri harfi kesra ile telaffuz edilir ve buna “teltele” (تَلْتَلَة) adı verilir²¹. Teltele, Mısır lehçesinde de yaygın olup, Mısırlılar sadece muzâri hemzesini fetha ile okurlar.

¹⁶ Muzâri, geniş zaman ve şimdiki zamanın karşılığı olan fiildir. Bu fiilin başına “sîn” (السين) harfi getirilerek yakın gelecek zaman ve “sevfe” (سَوْفَ) edâtı eklenmek sûretiyle de uzak gelecek zaman elde edilir. (S.N.).

¹⁷ İrâb, Arapçada sözcüğün son harfinin, sözcüğün cümle içindeki yerine, ya da kendinden önce onu etkileyen herhangi bir edât olup olmamasına göre, değişime uğraması durumudur. Konu hakkında daha geniş bilgi için bkz. el-Eşkar, Muhammed Suleyman ‘Abdullah (1422/2001), *Mu‘cemu ‘ulûmi’l-lugati’l-‘Arabiyye*, Mu‘essesetu’r-Risâle: Beyrut, s. 63-66. (S.N.).

¹⁸ Ref, sözcük sonunun dammeli (ötreli) okunmasıdır. (S.N.).

¹⁹ Nasb, sözcük sonunun fethalı (üstünlü) okunmasıdır. (S.N.).

²⁰ Cerr, sözcük sonunun kesralı (esreli) okunmasıdır. (S.N.).

²¹ Örneğin, «yektubu» (yazar) sözcüğü, «yiktibu»; «ya’lemu» (bilir) sözcüğü, «yilemu» şeklinde okunur. (S.N.).

Aynı şekilde, Kelb kabilesinden Rabî'a lehçesinde عَلَيْنَكُمْ “aleykum” (sizin üzerinize –olsun-) ve بِكُمْ “bikum” (size; sizinle) ifadeleri kâf (الكاف) harfinin kesralı okunmasıyla telaffuz olunur. Buna “vekm” (وَكَمْ) adı verilir. Yine Kelb lehçesinde, مِنْهُمْ “minhum” (onlardan), عَنْهُمْ “anhum” (onlar hakkında; onlardan) ve بَيْنَهُمْ “beynehum” (onların arasında) tabirleri, hâ' (الهاء) harfinin kesralı okunmasıyla telaffuz edilir. Buna da “vehm” (وَهْمٌ) denir.

Temîm ve Kays lehçelerinde, sözcüğün baş kısmındaki hemze (ا), ‘ayn (العين) harfine dönüştürülür. Örneğin, أَرَاكَ الدَّمَ “erâka'd-dem” (Kanı akıttı) cümlesi, عَرَاكَ الدَّمَ “arâka'd-dem” şeklinde söylenir. Buna, ‘an‘ane (عَنَعْنَا) denir. Bazen, sözcüğün orta veya sonunda yer alan hemzelerde de ‘ayn (العين) harfine dönüştürme işlemi yapılır. Örneğin, كَتَا “kete'e”²² yerine, كَفَعَ “kete'a” denir. Avrupalılar, عَلَى “alâ”yı, إِلَى “ilâ” olarak okurlar.

Huzeyl lehçesinde, hâ' (الْحَاء) harfi, ‘ayn'a (العين) dönüştürülür. Örneğin, حَتَّى حِينَ “hattâ hîne” (bir zamana kadar) ifadesi, عَتَّى عَيْنِ “attâ îne” şeklinde okunur. Buna, “fahfaha” (فَحْفَحَةٌ) denir. Avrupalılar, أَحْمَد “Ahmed”i, أَهْمَد “Ehmed” diye okurlar.

Sa'd, Huzeyl, Ezd, Kays ve Ensâr lehçelerinde tâ' (الطَّاء) harfinden önce gelen harekesiz ‘ayn (العين) harfi, nûn (النون) harfine dönüştürülür. Örneğin, أَعْطَاهُ “a'tâhu” (Ona verdi) cümlesi, أَنْطَاهُ “antâhu” şeklinde telaffuz edilir. Buna, “istintâ” (اِسْتِنَاءٌ) denir ve Mısır lehçesinde yaygındır.

Mâzin lehçesinde, bâ' (الْبَاء) harfi ile mîm (الْمِيم) harfi birbirine dönüştürülür. Örneğin, اِبْنِي فِي مَكَّةَ “ibnî fi Mekke” (Oğlum, Mekke'dedir) cümlesi, اِمْنِي فِي بَكَّةَ “imnî fi Bekke” şeklinde söylenir.

Rabî'a ve Mudarr lehçelerinde, muhâtap kâf'ı (كَافِ الْأَحْبَابِ), erilde sîn (السِّين) harfine, dişilde ise şîn (الشِّين) harfine dönüştür.

²² Bu sözcük, “sütün, suyun üzerine çıkması; sakalın gür olması; içinde sıvı bulunan tencerenin kaynadığında köpüklenmesi” gibi anlamlara gelen geçmiş zamanlı bir fiildir. (S.N.).

Örneğin, مِنْكَ “minke” (-eril için- senden) yerine, مِنْس “minse”; مِنْكَ “minki” (-dişil için- senden) yerine, مِنْش “minşi” denir. Bunların ilkinde “keskese” (كَسْكَسَة), ikincisine de “keşkeşe” (كَشْكَشَة) adı verilir.

Yemen lehçesinde, genellikle kâf (ك) harfi, şîn (الشين) harfine dönüşür. Örneğin, كَلَّمَنِي كَلَامًا فَأَوْرَثَنِي كَلَالًا (Bana bir konuşma yaptı ve bende bitkinlik bıraktı!) cümlesi, شَلَّمَنِي شَلَامًا فَأَوْرَثَنِي شَلَالًا şeklinde telaffuz edilir. Buna “şenşene” (شَنْشَنَة) adı verilir.

Himyer lehçesinde belirlilik bildiren lâm (اللام) harfi, mîm (الميم) harfine dönüştürülür. الْقَمَرُ وَالشَّمْسُ (ay ve güneş) yerine, أَمَقَمَرُ وَأَمَشَمَسُ “emkameru ve’mşemsu” denilir. Buna, “tumtumâniyye” (طُمْطُمَانِيَّة) adı verilir.

Yemen lehçesinde, sîn (السين) harfi, tâ’ (التاء) harfine dönüştürülür. Örneğin, الْنَّاسُ (insanlar) sözcüğü, النَّاتُ “en-nâtu” şeklinde okunur. Buna, “vetm” (وتم) adı verilir.

Kudâ’a lehçesinde, şeddeli, harekesiz ve fethalı olan yâ’ (الياء) harfleri cîm (الجيم) harfine dönüştürülür.

Örnekler:

عَلَى وَ عَشَى 23 —————> عَلَجَ وَ عَشَجَ “alec ve ‘aşec”,

حُجَّتِي وَ بِي 24 —————> حُجَجَ وَ بَجَ “hucec ve bec”,

أَمَسَيْتُ وَ أَمَسِيَا 25 —————> أَمَسَجْتُ وَ أَمَسَجَا “emsectu ve emsecâ”.

Kudâ’a lehçesindeki bu uygulamaya, ‘ac’ace (عَجَّعَة) adı verilir. Bazen bu durum harfi düşürmekle de gerçekleşir. Örneğin, أَحَبَّ (sevdi) yerine, حَبَّ “habbe” ve اِسْتَحَيَا (utandı) yerine, اِسْتَحَى “istahâ” denir.

Necid lehçesinde, elif (الألف) harfleri yâ’ (الياء) harfine dönüştürülür. Örneğin, هَوَى “hevâ” (yüksekten aşağı düşmek; yok

23 Anlamı: “Yüksek oldu” ve “Gece körü oldu; Kör oldu”. (S.N.).

24 Anlamı: “Delilim, benimle birlikte.” (S.N.).

25 Anlamı: “Akşamladım” ve “Akşamladık”; “Oldum” ve “Olduk”. (S.N.).

olmak) yerine, هَوَى “heviye” ve غَوَى “gavâ” (sapıklığa düşmek; sapıklığa düşürmek) yerine, غَوَى “gaviye” kullanılır.

Tayy lehçesinde, رَضِيَ “hoşnut oldu” ve بَقِيَ “kaldı; ölümsüz oldu” gibi sözcükler, رَضَى “radâ” ve بَقِيَ “bekâ” şeklinde telaffuz edilir.

Temîm lehçesinde, كَأْسٌ “kadeh”, بئرٌ “kuyu” ve سُؤْمٌ “uğursuzluk” sözcükleri, hemze harfinin harekesiz hâle getirilmesiyle sırasıyla, كَاسٌ “kâs”, بَيْرٌ “bîr” ve سُؤْمٌ “şûm” şeklinde telaffuz edilir.

4. Lehçelerin Birleştirilmesi ve Düzenlenmesi

Yukarıda açıklandığı üzere, her kabilenin kendine özgü lehçesi olduğu için, kabile şairi şiirlerini kendi lehçesinde söylüyordu. Fakat, örneğin Necid şairlerinin eserlerini Yemenliler anlamıyordu. Arap kabilelerin lehçelerinin farklı oluşu, onların anlatmak istedikleri şeyleri zorlaştırmış ve Araplar aralarında anlaşma sağlamak amacıyla dil birliğine yönelmişlerdir. Arap halkları, gerek ticaret, gerekse hac dolayısıyla birbirleriyle karşılaştıkları için, kullandıkları lehçeler de zamanla kaynaşmıştır. Şüphesiz ki, bu kaynaşma süreci yüzyıllarca sürmüştür. Çeşitli Arap kabileleri, Mekke yakınlarında kurulan ‘Ukâz, Micenne ve Zu’l-Mehâz gibi panayırarda biraraya gelip karşılıklı şiirler söylerler, nutuklar atarlar ve fesahat²⁶ alanında birbirleriyle yarışıldır. Hutbe ve şiirlerine değer biçip, hangisinin daha kaliteli olduğuna karar vermesi için hakemler tayin ederlerdi²⁷. Örneğin, en-Nâbigatu’z-Zubyânî²⁸ de bunlardan

²⁶ Fesâhat, sözcüğe, söze ve konuşan kişiye özgü bir kavramdır. Sözcüğün ve sözün, düzgün, açık, anlaşılır olması ve dilsel kusurları taşımaması durumudur. Bu tür sözcüklere ve sözlere fasîh adlandırılması yapılır. Ayrıca, konuşan kişinin telaffuzunun güzelliği, gramer kurallarına riyeti ve konuşmasındaki akıcılık da, o kimsenin fesahatini ortaya koyar. Konu hakkında daha geniş bilgi için bkz. Kızıklı, Zafer (2008), *Arap Dilinde Belâgat Bilimi*, Ankara, s. 39-53. (S.N.).

²⁷ Konu hakkında daha geniş bilgi için bkz. er-Râfî‘î, Mustafâ Sâdık (1997), *Târîhu âdâbi’l-‘Arab*, Kahire: Mektebetu’l-Îmân, I/80-82. (S.N.).

²⁸ en-Nâbigatu’z-Zubyânî (öl. 604), İslâm öncesi Arap edebiyatının en büyük şiir otoritesidir. O, hem şair, hem de şiir eleştirmenidir. “Taylasân” adı verilen kırmızı bir kaftan giyer, kıldan bir çadırın içinde oturur ve şairleri huzuruna kabul ederek onların şiirlerini dinler, eleştirilerde bulunurdu. Hayatı hakkında bkz. el-Fâhûrî, Hannâ (1985), *el-Mücez fi’l-edebi’l-‘Arabî ve târihih*, Beyrut: Dâru’l-Cil, I/213-230; Zeydân, Corcî (1416/1996), *Târîhu*

biridir. Bu hakemler, fesahat ve belâğatin zirvesine ulaşanları belirlerler ve anlamdaş sözcüklerden kulağa hoş gelenleri seçerler, uygun olmayanları ise terk ederlerdi. Bundan ötürü, şairler ve hatipler, şiirlerinde ve nutuklarında, kullandıkları sözcüklerin, hem fasih, hem de bütün kabileler nezdinde bilinen lafızlar olmasına gayret ederlerdi. Böylece, Arap dili gittikçe fesahat kazandı, tuhaf ve nadir kullanılan sözcüklerden arındı.

Arap dili şehirde yaşayanlar arasında değil, belki de Arabistan Yarımadası'nın ortasında ikamet eden bedeviler arasında biçimlenmiştir. Suyûti'nin²⁹ anlattığına göre, bu karışım, Mekke civarında bulunan Kureyş kabilesi tarafından ortaya konmuştur. Bütün Arabistan Yarımadası'nın halkı, Mekke'ye gelme konusunda birbirleriyle yarıştıkları için her kabilenin zarafet ve inceliği diğerlerince kabul görmüştür. Mekke'de ve çevresinde oturan Kureyş kabilesinin dili, bu gelişim sürecinin son noktasına ulaşmıştır. Bu kabile, fesahat ve akıcı anlatımda diğer kabilelerden üstün bir konuma yükselmiştir. Kureyş kabilesi sahilden uzakta olduğundan için, diğer milletlerle içiçe girmemiş, bu nedenle de Kureyşliler'in telaffuzları, öteki kabilelerin hepsinden daha fazla fesahat ve saflığını koruyabilmiştir.

âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye, Beyrut: Dâru'l-Fikr, I/107-110; Tülücü, Süleyman (2006), "Nâbiga ez-Zübyânî", *DİA*, İstanbul, XXXII/262-263. (S.N.).

- ²⁹ es-Suyûti (849/1445 - 911/1505), tefsir, hadis, fıkıh, me'ânî, bedî', beyân, dil, gramer, filoloji ve biyografi alanlarında eserler vermiş, en büyük İslâm bilginlerinden biridir. Kahire'de doğup büyümüş, ilim öğrenmek için çeşitli şehirlere yolculuklar yapmıştır. İslâmî ilimlerle ilgili 600'den fazla kitap ve risâle telif etmiştir. Hayatı ve eserleri hakkında bkz. İbnu'l-İmâd, 'Abdu'l-Hayy el-Hanbelî (ts.), *Şezerâtu'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, (thk. Lecnetu İhyâ'it-Turâsi'l'Arabi), Beyrut, VIII/51; eş-Şevkânî, Muhammed b. 'Ali (ts.), *el-Bedru't-tâli' bi mahâsin min ba'di'l-karni's-sâbi'*, Beyrüt: Dâru'l-Ma'rife, I/328-334; İsmâ'il Bâşâ el-Bagdâdî (1951), *Hediyetu'l-'arifîn esmâ'u'l-mu'ellifîn ve âsâru'l-musannifîn*, Bağdat: Mektebetu'l-Musennâ, I/534-544; ez-Zirikli, Hayruddin (1984), *el-A'lâm*, Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, (6.bsk.), III/301-302; Kehhâle, 'Umer Ridâ (1414/1993), *Mu'cemu'l-mu'ellifîn*, Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, II/82-85; Ergüven, Şahabettin (1998), *Celâluddin es-Suyûti ve Galatu'l-'Avâm'ı*, M.Ü. Sosyal Bilimler Enst., (Yayımlanmamış y. lisans tezi) İstanbul; Bakırcı, Selami - Demirayak, Kenan (2001), *Arap Dili Grameri Tarihi*, Erzurum: A.Ü. Fen-Edebiyat Fak. Yayını, s. 145-146; Kızıklı, Salih Zafer (2005) *Arap Grameri Ekolleri*, U.Ü. Sosyal Bilimler Enst., (Yayımlanmamış dok. tezi) Bursa, s. 126-129; Kızıklı, Zafer (2008), "Mısır Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 12, Sayı: 35, s. 209-211. (S.N.).

Bununla birlikte, hâlen Yemen ile Hicâz'ın lehçeleri arasında farklılıklar vardır. Sürekli bu iki bölge arasında, mezhep, siyaset, tarih ve dil yönlerinden ayrılan noktalar olmuştur. Hatta İslâm dininin Yemen'de yayılması, bu konuda Arabistan Yarımadası'nın öteki bölgelerinden daha çok çaba harcanmasını gerekli kılmıştır.

İslâm, dinde olduğu gibi, siyaset ve dilde de Arap ırkının birliğine hizmet etmiştir. Kur'ân-ı Kerim, dini tayin ettiği gibi, dili de süslemiş, aynı zamanda Arap dilinin gramerine temel oluşturmuştur.

5. Arap Dilinin Zenginliği

Arapçaya özgü durumlardan biri de, insana hayret verecek derecede sözcüklerin zengin oluşudur. Özellikle diğer Sâmi dillerinin sözcük azlığına bakılacak olursa, bu durum daha fazla dikkat çekmektedir. Lafızların bu derece çok olmasının nedeni araştırılırsa görülür ki, Araplar gayet zeki ve bilgi edinmeye önem vermelerine rağmen, vatanları olan Arabistan Yarımadası'nın doğal koşulları, onların bu zekâlarını işlevsel hâle getirecek niteliklere sahip değildi. Zihinlerini meşgul eden şeyler, aşırı sıcaklar, yırtıcı hayvanlar, sam yelleri, kum fırtınaları gibi şeylerden ibaretti. Fakat harikulâde olan zekâları, bunlarla yetinmediğinden, kendilerine meşguliyet bulmaya çalıştıkları zaman dillerini zenginleştirmekle uğraşırlardı. Zira, kılıç, bal, at, deve v.b. için yüzlerce isim vermişlerdir³⁰. Arap dilinin zenginliği ve fesahati başlıca buradan kaynaklanır.

Suyûti'ye göre, eşanlamlı sözcüklerin çok oluşu, Arap lehçelerinin kaynaşmasından doğmuştur. Karşıt anlamlı sözcüklerin bolluğu da yine buna dayanır.

6. Arap Diline Yabancı Sözcüklerin Girmesi

Suriye halkının Rumlarla, Iraklıların İranlılarla kaynaşması ve onlara tâbi olmaları sebebiyle, Arap diline bazı Rumca ve Farsça sözcükler girmiştir. Bu durum, tıpkı daha önce Süryanice, Habeşçe ve Sanskritçe sözcüklerin Arapçaya girmesine benzemektedir.

7. İslâm Dininin Gelişinden Sonra Dilde Oluşan Değişimler

³⁰ Sadece deveye özgü 5744 sözcük üretilmiştir.

İslâm dininin gelişinden sonra Arap dilinde büyük değişimler ortaya çıkmıştır. Bazı sözcükler terkedilmiş, bazılarına ise başka anlamlar yüklenmiştir.

Hükümdara, رَبِّ (Rabb; sahip) denilmesi, ona selam verirken **أَبَيْتَ اللَّعْنَ** (Lanet gerektiren şeyi yapmayasın!) cümlesi; halk arasında kullanılan **حَجْرًا مَخْجُورًا** (-Belâ- engellensin!) ³¹, **أَنْعِمَ صَبَاحًا وَ أَنْعِمَ ظِلَامًا**, (Aydınlık ve karanlık bereketli olsun!) gibi ifadeler ve **مِرْيَانٌ** (Câhiliye döneminde kavmin reisinin ganimetten aldığı dörtte birlik pay), **نَشِيطَةٌ** (Câhiliye döneminde gazâyâ çıkanların yolda rastladıkları ganimet), **فُضُولٌ** (Câhiliye döneminde ganimetin paylaşımından sonra arta kalan şey) benzeri sözcükler terkedilmiştir.

İslamî dönemde **نِفَاقٌ**, **كُفْرٌ**, **إِيمَانٌ**, **زَكَاةٌ**, **حَجٌّ**, **(صِيَامٌ)** **صَوْمٌ**, **صَلَاةٌ**, **تَيْمُّمٌ**, **وُضُوءٌ** sözcükleri, Câhiliye Arapları'nın bildikleri dilsel anlamların dışında (sırasıyla, “temizlik”, “amaç”, “dua”, “tutmak”, “yönelmek”, “temizlik”, “doğruluk”, “kötülük”, “gizlenmek” anlamlarından) başka anlamlarda kullanılmıştır³². Edebiyat bilimleri ve matematikte kullanılan terimlerin durumu da aynıdır.

8. Arap Dilinin Yayılışı

Arap dili, Arabistan Yarımadası'yla sınırlı kalmamıştır. İslâm'ın gelişinden sonra, bir din ve siyaset dili olarak pek çok ülkeye yayılmıştır. Öyle ki, neredeyse Arap dili kadar yaygın bir dil yoktur. Rumca ile Latince genel anlamda düşünsel ve yönetsel alanlarda kullanılan bir iletişim aracı şeklinde Arap diline eşlik etmişse de, onun kadar yaygınlık kazanamamıştır. Arapça; İspanya'da, ekvator çizgisine kadar kuzey Afrika'da, Java'ya kadar güney Asya'da, Kazan'a kadar Rusya'da yayılmıştır.

Arap dilinin yayılışı iki yönden gerçekleşmiştir:

- 1)- Yazı dili olması hasebiyle bütün İslâm ülkelerinde,
- 2)- Konuşma dili olarak da, ancak kuzey Afrika'da Mısır'dan Fas'a kadar yayılmıştır.

³¹ Bu ifadenin çevirisi için bkz. Furkan sûresi 25/22. (S.N.).

³² Bu sözcüklerin İslamî terminolojideki anlamları sırasıyla, “abdest”, “teyemmüm”, “namaz”, “oruç”, “hac”, “zekât”, “imân”, “inkâr” ve “iki yüzlülük, münâfiklik”tır. (S.N.).

Kuzeyde ve doğuda Tatar lehçeleri, Farsça ve Ermenice gibi engellerle karşılaşmış ve bu diller konuşulmaya devam etmiştir. Batıda ise Müslümanların fethettikleri ülkelerde genel dil hâline gelmiştir. Özellikle Fas, Arap düşüncesinin en fazla korunduğu bir ülkedir.

Arap dili, çevresindeki dilleri ortadan kaldırmamışsa da, onlar üzerinde etkili olmuştur. Farsça, Hintçe, Urduca, Osmanlı Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Tatar lehçeleri ve Afrika dillerinin tümü Arapça ile içiçe girmiştir. Hatta, Timbuktu'da³³ bir Arap edebiyatı hareketi görülmüştür.

9. Arap Dilinin Bölgesel Farklılıkları

Kureyş'in dili, diğer kabilelerin lehçelerinin hepsine fesahat bakımından üstün gelip, daha İslâm'ın ilk dönemlerinde konuşma dili olacak dereceye ulaşmıştır. Sonrasında ise, arta kalan halis Arapların dili olarak devam etmiş, fakat zamanın akışıyla birlikte halk dili, uzak bölgelerde yabancı dillerle etkileşim sonucunda yanlış formlara girmiş, harekeleri değişmiş, harfleri artırılmış veya azaltılmıştır. Dilin bu bozuk şekli, yerleşerek kullanılagelmiştir.

Arapça yazı ile tespit edilmeye başladığı on üç asırdan beri hiç bir dilin kurtulamadığı ve kurtulamayacağı zorunlu değişimlere uğramıştır. Zamanın, dilin değişimine etkisinden söz açıldığında, bu durum sadece konuşma dilinin bozulması anlamı taşımaz. Çünkü, bu dili konuşan farklı sülalelerin bilmeyerek bağlı kaldıkları sâbit, değişmez kurallar arasında uyumu sağlamak için değişim olmuştur ve hâlâ da devam etmektedir. Yeni düşüncelerin etkisi altında kalarak modern öğelerin katılımıyla yenileşmek, yalnızca Sâmi dillerine özgü bir nitelik değildir. Bilindiği üzere, çeşitli milletler tarafından konuşulan Latince, bu milletlerin zekâsına göre, Fransızca, İtalyanca, İspanyolca, Portekizce ve Romence gibi dilleri doğurmuştur. Habeş dili bile değişime uğrayarak Tigrinya, Hâs ve Amharca dillerini ortaya çıkarmıştır. Şimdiki Süryanice ise, eski Süryanicenin bir lehçesinden doğmuştur. Arapça da, bu kanundan payını alarak Arap dilini konuşan milletlerin zekâsına göre değişim geçirmiş, eskiden Süryanice ve Kıptice konuşulan yerlerde bir Suriye ve bir Mısır lehçesi meydana gelmiştir.

³³ Timbuktu, Afrika'daki Mali Cumhuriyeti'nin sınırları içinde yer alan bir bölgenin adıdır. (S.N.).

Mağrib'te Berberî milleti, kendi fâtiplerinin lisânı üzerine büyük bir nüfûz icra etmişlerdir. İspanya'da bile İslâm devletlerinin hüküm sürdüğü yedi yüzyıl boyunca gerek ses, gerekse sözcük bakımından komşu Arap ülkelerinden farklı bir lehçe oluşmuştur.

Edebî Arapça ise, Ortaçağ'da yazılarak batıdaki Latince gibi ancak eğitilmiş kimselerin anlayacağı bir dildir ve o da değişime uğramıştır. Hz. Muhammed'den önce mevcut olan düşünceler ve kavramlar İslâm'ın gelişinden sonra aynen kalmamıştır. Kelime-i şehâdetin bütün Arabistan Yarımadası'nda egemen olduğu gün, Arap kahramanlarının durumlarını ve savaşlarını betimleyen şiir bile değişmiştir.

Arabistan yarımadası ve özellikle de yabancılarla çok fazla kaynaşma olmayan Necid dolaylarında, Arap dili eski fesahat ve letafetini koruduğu hâlde, Mısır, Şam, Mağrib gibi sonradan Araplaşmış olan diğer ülkelerde bazı değişikliklere uğramış ve fesahatini kaybederek her ülkede az çok başka bir biçim almıştır. Cezayir'de, Berber dilinin etkisi bir takım yanlışlara yol açmıştır. Örneğin bu ülkede, مُبَارَكْ “mubârek” (bereketli) gibi, mîm (الميم) harfiyle başlayan sözcüklerin önüne bir hemze (الهمزة) eklenerek, مُبَارَكْ “embârek” şeklinde söylenir. Curcura bölgesinde³⁴, gunneye³⁵ fazlasıyla bir eğilim olduğundan, حَجْرْ “hacer” (taş) gibi sözcüklere (النون) nûn harfi eklenerek حَنْجَرْ “hancer” diye okunur. Bazen harflerin yerleri değiştirilerek, شَمْسْ “şems” (güneş) yerine, سَمْسْ “sems” denilir. Bazen de, bir sözcüğün altı üstüne getirilerek

³⁴ Curcura, Cezayir'in kuzeyinde ve Akdeniz'e paralel olarak yer alan Tel Atlas sıradağlarının bir uzantısıdır. Yazar, bu dağlık bölgede yaşayan Araplaşmış Berberîler' i kastetmektedir. (S.N.).

³⁵ Gunne (غُنَّة), küçük dil ve burundan telaffuz edilen sese denir. Bu ses, nitelik bakımından genizden gelen ve “hunne” (حُنَّة) olarak isimlendirilen sestene daha hafiftir. Tenvîn veya nûn harfinden sonra “nûn”, “mîm”, “vâv”, “yâ” harflerinden biri gelmesi durumunda söz konusu tenvîn veya nûn, kendinden sonraki harfe dönüşür ve bu sırada genizden bir miktar ses getirilir, ardından da okumaya devam edilir. İşte genizden getirilen bu özel sese, *gunne* adı verilir. Daha geniş bilgi için bkz. Vecdî, Muhammed Ferid (1971), *Dâ'iratu me'ârif*, Dâru'l-Fikr, (3. bsk.) Beyrut, VII/90; ez-Zebîdî, Muhammed Murtadâ (2001), *Tâcu'l-'arûs*, (thk. Mustafâ Hicâzî), Kuveyt, XXXV/483; Kızıklı, Zafer (2007), “Arap Dilinde İdğâm Kavramı”, *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 32, s. 186. (S.N.).

örneğin, حَوَابٌ “cevâb” (cevap) yerine, وَحَابٌ “vecâb”; لَعْنٌ “la‘îne” (lanet etti) yerine, نَعْلٌ “na‘île” kullanılır. Zaman zaman, lâm (اللام) harfi, nûn (النون) harfine dönüştürülerek اِسْمَاعِيلُ “İsmâ‘îl” (-özel isim-İsmail) için اِسْمَاعِيْنُ “İsmâ‘în” denildiği de olur.

Telaffuz da ülkeden ülkeye, bölgeden bölgeye değişiklik arz eder. Örneğin, bütün cîm (الجيم) harfleri Cezâyir’de **çîm** , Tunus’ta **j** ; Mısır’da gayn (الغين) harfi şeklinde telaffuz edilir³⁶. Örneğin, جِنَانًا مِنْ جِبِجِهَ لِي “Cicelli’den geldik”³⁷ cümlesi, زِينًا مِنْ زَيْلَلِي (Jînâ min Jijelli) ve غِنَانًا مِنْ غِيغِهَ لِي (Gînâ min Gîgalli) şeklinde telaffuz edilir.

Cezayirliler konuşma dilinde bir çok kuralları da ihlal etmişlerdir. Tüm fiillerde ve zamirlerde ikillliği bir tarafa ittikleri gibi, birinci ve üçüncü şahıslarda dişil çoğulları hiç kullanmazlar. Fiillerde edilgen yapının yerine başka bir kalıp koymuşlardır.

10. Arap Dilinin Birliği

Arap dili şaşkınlık verecek derecede bir coğrafi yayılma gösterdiği ve pek çok değişimler geçirdiği hâlde birliğini korumuştur. Çünkü bu değişimler halkın konuştuğu dilde olup, bu durum, bir diğerinin meramını anlamayacak boyutta değildir. Fas’tan, Mısır’dan, Şam’dan, Yemen’den, Necid’den, Bağdat’tan birer Arap gelip, karşılıklı konuşmalar birbirlerinin kasttettikleri şeyleri anlarlar. Bununla birlikte, yazı dili daima fesahatini muhafaza etmiştir.

Aslında İslâm ülkelerinin iki ayrı ucu olan Orta Doğu ile Fas halkları, birbirlerinin dillerini anlamayacak dereceye yaklaşmış ise de, onların hepsi fasih Arapçayı işittiklerinde veya okuduklarında anlarlar. İşte bu fasih dil, onların arasında birleştirici bir rol oynar. Çünkü Araplar, her ne kadar bu dili günlük konuşmalarında kullanmıyor olsa da, küçük yaşlarından

³⁶ Yazarın, Mısır ile ilgili değerlendirmesi tam olarak doğru değildir. Çünkü Mısır’da, cîm harfleri gayn şeklinde değil, daha ince bir **g** sesiyle telaffuz edilir. Bu telaffuz, tıpkı Türkçedeki “güzel”, “gelmek”, “gitmek” sözcüklerinde kullanılan ince bir **g** sesine benzemektedir. Örneğin, Mısırlılar جَمِيلٌ “cemîl” (güzel) sözcüğünü, “gemîl” diye telaffuz ederler, gamîl şeklinde kalın bir **g** sesi kullanmazlar. (S.N.).

³⁷ Cicelli, Cezayir’de bir şehrin ismidir. (S.N.).

beri kulakları ona aşinalık kazanmıştır. Öyleki, Müslüman çocukları Kur'ân'ı öğrenip hıfz ederler, daha sonra da, hem din, hem dil bilgilerini ve hadisleri öğrenirler, söz konusu metinleri ezberlerler. Bunların hepsi, fasih dilde yazılır ve okunur. Eğitim görmemiş Araplar dahi, mutlu ya da üzüntülü günlerinde teberrüken Kur'ân-ı Kerim dinlerler. Namaz sûrelerini ve birçok geleneksel duayı ezberlerler. Vaizleri ve hatipleri dinlerler, duyduklarından etkilenirler. Dinî işlerinde istifade etmek amacıyla âlimlerin derslerine katılırlar. İşte bunların hepsi fasih Arapça ile gerçekleşir. Yazı dillerinde de, yine fasih Arapça kullanırlar. Mektuplarını o şekilde yazar, okur ve dinlerler. Mektuplarındaki dil, her ne kadar tamamıyla fasih olmasa da, büsbütün halk dili de değildir.

Avrupalılar'da da yazı dili ile konuşma dili arasında fark vardır. Gerçekte bu fark, Arap dilindeki kadar değilse de, bunun nedeni oralarda bilgi, kültür ve eğitimin yaygın oluşundan kaynaklanmaktadır.

Bazıları, edebî dil ile halkın konuştuğu dilin ayrı ayrı diller olduğunu iddia etmişlerdir. Hakikatte bunlar, iki ayrı dil olmayıp, bir dilin, gramer kurallarına uygun olan ve olmayan iki değişik versiyonundan ibarettir. Halk dili, i'râba riayet edilmemesi yüzünden İbraniceye daha çok yakındır, fakat dilin orijinal hâli değildir. Edebî dil ise, edebiyatçıların buluşu olan yapay bir lehçe değildir. Anlaşıldığı üzere, şimdiki halk lehçesinden daha zengin, fakat edebî lehçeden daha az düzgün eski bir dil mevcut olup, zamanın akıp gitmesiyle bir ayrışma ortaya çıkmıştır. Her kişi, dilini içinde bulunduğu duruma göre düzenleyerek, iki yönden birine gitmiştir. Böylesi ortak bir dilin varlığına delil, yazıda mevcut dilin, edebî dile yakınlaşma eğiliminde olmasıdır. Gramere uygun olan versiyon ile, uygun olmayan arasındaki fark, sadece konuşma dilinde kendini göstermektedir. Fakat basın dili, fasih Arapça ile bozuk Arapça arasında dönüp durmaktadır.